

कोंबडयांचे हिवाळ्यातील व्यवस्थापन

आपल्या भारत देशात वर्षभरात साधारणतः 3 ऋतु येतात. ते म्हणजे उन्हाळा, पावसाळा आणि हिवाळा. ऋतुमधील बदलानुसार कुक्कुटपालन व्यवसायामध्ये व्यवस्थापनात योग्य ते बदल करावे लागतात. पक्ष्यांना हिवाळ्यात मोठी मागणी असते. पक्ष्यांच्या शरीराचे तापमान हे ४०.६ ते ४१.७ °C इतके असते. पक्ष्यांची उत्पादकता ही बऱ्याच वेळा वातावरणातील तापमानवर अवलंबून असते. वातावरणातील बदलामुळे पक्ष्यांमध्ये अंडी उत्पादन, वजन वाढ, खाद्याचे मांसात गुणोत्तर (fcr) मध्ये बदल तसेच fertility आणि hatchability यांच्यावर परिणाम दिसतो. जर वातावरणातील तापमान कमी झाले तर त्याचा पक्ष्यांच्या वाढीवर विपरीत परिणाम होऊन उत्पादकता कमी होते व पक्ष्यांमध्ये मृत्यूचे प्रमाण देखील वाढते. हे टाळण्यासाठी हिवाळ्यात योग्य व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे.

१. घराची बांधणी- घराची रचना ही व्यवस्थापनातील एक महत्वाची बाब मानली गेली आहे. घराची लांबी पूर्व पश्चिम दिशेस होईल अशी बांधणी करावी. त्यामुळे घरामध्ये योग्य सूर्यप्रकाश येईल. तसेच हिवाळ्यामध्ये घरामध्ये थंड हवा आत येऊ नये यासाठी gunny bags किंवा गोणपाटाच्या पिशव्या लावाव्यात. हिवाळ्यामध्ये घरातील वायुवीजन (ventilation) योग्य राहिल याची काळजी घ्यावी. कारण जर वातावरणातील आर्द्रता बदलाव तसेच पक्ष्यांची विष्टा ह्यामुळे अमोनिया या घातक वायूचे प्रमाण वाढून पक्ष्यांना श्वसनाचे आजार अधिक होऊ शकतात. त्यामुळे पक्ष्यांच्या घरात हवा खेळती राहावी ह्यासाठी exhaust fans चा वापर करावा जेणेकरून अशुद्ध हवा बाहेर जाऊन शुद्ध हवा घरात येईल.
२. ब्रूडिंगचे व्यवस्थापन-पक्ष्यांमध्ये लहान पिल्लाची विशेष काळजी घेणे आवश्यक असते. कारण वातावरणातील बदल ही पिल्ले सहजपणे स्वीकारू शकत नाहीत. कारण त्यांचे शरीर वातावरणातील बदलासाठी तेवढे तयार नसते. त्यामुळेच ह्या नवजात पिल्लांचे संगोपन हिवाळ्यात अतिशय महत्वाचे ठरते. लहान पिल्लांना आपण ज्या घरात वाढवितो तेथे दोन्ही बाजूने पडदे टाकावेत. थंड हवा आत येणार नाही याची काळजी घ्यावी. आतल्या भागात ब्रूडर म्हणजेच कृत्रिम ऊर्जा देण्याची व्यवस्था करावी जेणेकरून पक्ष्यांना ऊब मिळेल. साधारणतः जर आपण बल्प वापरून ब्रूडिंग करत असाल तर २ वॉट प्रतीपक्षी द्यावे. काही ठिकाणी जर इलेक्ट्रीसिटीचा प्रॉब्लेम असेल तर अश्यावेळी गॅस ब्रूडर वापरावेत. हिवाळ्यामध्ये ब्रूडिंग हे तीन आठवडे करणे आवश्यक आहे. पहिल्या आठवड्यात पक्ष्यांच्या घराचे तापमान ९५ °F इतके राहिल याची काळजी घ्यावी. दुसऱ्या आठवड्यात ९० °F तर तिसऱ्या आठवड्यात ८५ °F इतके ठेवावे.

ब्रूडिंग व्यवस्थापन योग्य आहे किंवा नाही ही पाहण्यासाठी पिल्लांवर बारीक लक्ष ठेवावे. जर पिल्ले ब्रूडर जवळ जमा होत असतील तर ब्रूडिंगचे तापमान ही कमी आहे हे सूचित होते जर पिल्ले ब्रूडरपासून दूर आहेत तर ब्रूडिंग मधील तापमान अधिक आहे हे समजावे. ब्रूडिंग मधील तापमान योग्य असल्यास पक्षी योग्यपणे सर्वत्र विखुरलेले आढळतात. घराच्या भोवतालच्या पडदे देखील घरातील कमी जास्त तपमानानुसार वर किंवा खाली करावेत.

३. पक्ष्यांना जागा-कोंबड्यांच्या वयानुसार पक्ष्यांना जागा देणे आवश्यक आहे. मांसल कोंबड्यांमध्ये पहिल्या आठवड्यात ०.२५ चौ. फुट, दुसऱ्या- ०.४ चौ फुट, तिसऱ्या- ०.५ चौ फुट तर

४-५ आठवड्यात १ चौ फुट जागा द्यावी. अयोग्य जागा दिल्यास पक्ष्यांची वाढ, तसेच प्रतिकार क्षमता कमी होते.

४. हिवाळ्यातील खाद्य व्यवस्थापन- पक्ष्यांना संतुलित खाद्य देणे वाढीसाठी तसेच त्यांच्या पासून मिळणाऱ्या उत्पादनासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. कुक्कुटपालन उत्पादनामध्ये एकूण उत्पादन खर्चाच्या ७०-७५% खर्च हा खाद्यावर होतो. त्यामुळे खाद्य ही संतुलित असणे अत्यंत आवश्यक आहे. हिवाळ्यात वातावरणातील तापमान कमी झाल्यामुळे शरीराचे तापमान व्यवस्थित ठेवण्यासाठी पक्षी जास्त खाद्य खातात. त्यामुळे खाद्यातील ऊर्जेचे प्रमाण वाढविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे खाद्यातील अधिक ऊर्जा पुरवठा करणारे घटक जसे तेल, स्निग्ध पदार्थ या घटकांचे प्रमाण वाढवावे. हिवाळ्यात जास्त ऊर्जा असलेले खाद्य पदार्थ द्यावे. जास्त ऊर्जा ही शरीरात उष्णता निर्माण करते आणि पक्ष्याला थंडीपासून होणाऱ्या त्रासापासून वाचवते. पक्षी गृहामध्ये ४०-५० पक्ष्यांना १ भांडे अशा प्रमाणात खाद्याची भांडी ठेवावीत. हिवाळ्यामध्ये पक्षी जास्त खाद्य खाऊन शरीराचे तापमान नियंत्रित ठेवतात. पक्ष्यांना सतत (दिवसभर) खाद्य उपलब्ध होईल याची काळजी घ्यावी. हिवाळ्यामध्ये खाद्यातील ऊर्जेचे प्रमाण ३४०० kcal/ kg इतके करावे.

५. पाणी व्यवस्थापन- हिवाळ्यामध्ये पक्ष्यांमध्ये पाणी पिण्याचे प्रमाण कमी होते. पक्ष्यांना स्वच्छ, ताजे, जंतुविरीत स्वच्छ पाणी सतत उपलब्ध होईल याची काळजी घ्यावी. त्यामुळे पक्ष्यांचे आरोग्य व स्वास्थ्य चांगले राहाते. पक्षी गृहामध्ये एक पाण्याचे भांडे ५०-६० पक्ष्यांना द्यावे. पाणी जास्त थंड असल्यास पक्ष्यांना कोमट पाणी द्यावे. लसि, औषधी ही पाण्यातून देताना हिवाळ्यात विशेष काळजी घ्यावी. कारण पक्ष्यांचे पाणी पिण्याचे प्रमाण कमी झालेले असेल त्यामुळे औषधी किंवा लासी पाण्यातून देताना काही काळ पाण्याची भांडी काढून घ्यावी जेणेकरून पक्षी तहाणलेले राहतील व त्यानंतर औषध किंवा लस दिलेले पाणी पूर्णपणे संपवतील.

६. गादीचे व्यवस्थापन- हिवाळ्यामध्ये गादीमध्ये ओलावा वाढून विविध आजार करणाऱ्या जिवाणू, विषाणू परोपजीवी यांची वाढ होऊ शकते. त्यामुळे गादीसाठी चांगल्या भूश्याचा वापर करावा. गादीमधील आर्द्रतेचे प्रमाण २०-२५% पेक्षा जास्त नसावे. गादीची जाडी ४-५ इंच ह्या प्रमाणात ठेवावी त्यामुळे पक्ष्यांना त्यापासून ऊब मिळते व थंडीपासून पक्ष्यांचे संरक्षण होते. गादीतील अमोनियाचे प्रमाण २५ ppm पेक्षा जास्त असेल तर पक्ष्यांना विविध आजार होतात त्यामुळे घरातील वायुवीजन योग्य ठेवावे. शेडमध्ये खेळती हवा ठेवावी. शेडमधील हवेत ऑक्सीजनचे प्रमाण २१% असावे तर कार्बन डायऑक्साइड ०.५% पेक्षा जास्त नसावा. गादी सुकी राहण्यासाठी दिवसातून १-२ वेळा हलवावी त्यामुळे भूसा कोरडा राहिल.

हिवाळ्यात होणारे प्रमुख आजार-

१. श्वास नलिकेचा आजार- (Chronic Respiratory Disease) हा आजार प्रामुख्याने Mycoplasma Gallisepticum ह्या जीवणूपासून होतो. ह्या रोगट पक्ष्यांच्या श्वासणालिकेतून घर घर असा आवाज येतो आणि नालिकेत चिकट द्रव साचतो. पक्ष्यांना श्वसनाचा त्रास होऊन पक्षी मरण पावतो. पक्ष्यांचे वजनही कमी होते. त्यासाठी पक्ष्याला आपण प्रतिजैविक औषधे देणे गरजेचे आहे. त्याच बरोबर त्यांना A, D3, E, C ही ५ ml/ १०० पक्षी ह्या प्रमाणात द्यावे. वेळोवेळी पक्षी गृहाची योग्य औषधाणे फवारणी करावी.

२. Coccidiosis- हा आजार Eimeria Spp. ह्या परोपजीवी मुळे होतो. ह्या परोपजीवीच्या काही Stages म्हणजेच Oocyst ह्या ओल्या गादीत अधिक वाढतात.

त्यामुळे ह्याची लागण अधिकाधिक पक्ष्यांना होते. ह्या आजारामध्ये प्रामुख्याने रक्ती हगवण दिसून येते. ह्या आजारावर उपचार म्हणून Amprolium powder 1gm/liter पाण्यात द्यावी. तसेच 1 gm/5liter पाण्यात VitK द्यावे. Vit. A, D3, E, C ही 5 ml/100 पक्षी द्यावे. गादी किंवा भुसा पूर्णपणे बदलावा नवीन चुना मिश्रित भूस टाकावा.

३. थंडीमुळे एकमेकांवर बसून मृत्यू (Pilling/ Chilling)- पक्षी गृहतील तापमान कमी झाल्यामुळे पक्षी एका कोपऱ्यात जमा होतात. अशावेळी पक्षी एकमेकांवर बसल्यामुळे गुदमरून मृत्यू होण्याची शक्यता असते. अशावेळी पक्षी गृहाचे तापमान व्यवस्थित गरजेनुसार ठेवणे आवश्यक आहे. हिवाळ्यात पहिल्या आठवड्यात रात्री पिल्लांवर लक्ष ठेवणे आवश्यक आहे कारण जर विद्युत पुरवठा खंडित झाल्यास तापमान कमी होऊन Pilling होण्याची शक्यता अधिक असते. त्यामुळे योग्य काळजी घेणे आवश्यक आहे.

४. गाऊट- हा आजार हिवाळ्यामध्ये पहिल्या व दुसऱ्या आठवड्यात अधिक दिसून येतो. ह्या रोगाची लागण ही पक्ष्यांचे पाणी पिण्याचे प्रमाण कमी झाले किंवा ब्रूडिंग व्यवस्थापन योग्य नसेल, खाद्यात प्रथिनांचे प्रमाण अधिक असेल किंवा व्यवस्थापनातील त्रुटीमुळे दिसून येते. यामध्ये Uric acid किंवा पांढऱ्या रंगाचे खडे ही मूत्रपिंड, विविध अवयव तसेच सांधे यामध्ये जमा झालेले दिसतात. यावर उपचार म्हणून गूळ 5 ग्राम प्रतीलिटर पाण्यातून 3-4 दिवस द्यावा. पोट्याशीयम क्लोराईड 1 ग्राम प्रतीलिटर पाण्यातून 3-4 दिवस द्यावे. 1-2 दिवस पिल्लांना दळलेला मका द्यावा. पक्षी गृहातील भांड्याची संख्या वाढवावी. पिल्लांना कोमट पाणी द्यावे. अश्या प्रकारे ब्रूडिंगचे योग्य व्यवस्थापन करून हा रोग सहजपणे नियंत्रणात ठेवणे शक्य आहे.

• हिवाळ्यातील व्यवस्थापनातील काही महत्वाचे मुद्दे-

१. घराची बांधणी योग्य पद्धतीत असावी. घराच्या जाळीला पडदे बांधावे.
२. वातावरणातील तापमान बदलानुसार पडदे वर किंवा खाली करावे.
३. घरातील वायुवीजन योग्य राहिल याची काळजी घ्यावी.
४. ब्रूडिंगचे व्यवस्थापन योग्य ठेवावे. वीजपुरवठा खंडित झाल्यास पर्यायी व्यवस्था उपलब्ध ठेवावी.
५. जागेनुसार पक्षी गृहातील संख्येत वाढ करावी.
६. गादीचे व्यवस्थापन योग्य करावे. ५ इंच गादीचा थर असावा.
७. खाद्यातील तेल व स्निग्ध घटकांचे प्रमाण वाढवून उर्जेचे प्रमाण वाढवावे.
८. पक्ष्यांच्या खाद्याच्या भांड्याच्या संख्येत वाढ करावी.
९. लहान पिल्लांना कोमट पाणी द्यावे.
१०. पक्ष्यांना स्वच्छ, शुद्ध, ताजे पाणी सतत उपलब्ध होईल याची काळजी घ्यावी.
११. पाण्यातून लसीकरण किंवा औषधी देताना पक्ष्यांची पाण्याची भांडी काही काळ काढून घेणे आवश्यक आहे जेणेकरून पक्षी औषधी किंवा लस दिलेले सर्व पाणी पितील.

१२. वेळोवेळी योग्य पद्धतीत डॉक्टरांच्या सल्ल्यानुसार लसीकरण पार पाडावे.